



KAPITALIZAM JANISA VARUFAKISA

IVAN MIHAČIĆ
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu
ivanmihacicmiha1@gmail.com

SAŽETAK

Rad istražuje razvitak kapitalizma sve do oblika i evolucije u sferi današnjice. To mu omogućuje konceptualizacija pojma kapitalizma Janisa Varufakisa, ekonomista i političkog ekonomista, profesora Atenskog sveučilišta. Janis Varufakis se za konceptualizaciju pojma kapitalizma služi pojmovima tehnofeudalizma, za čiju definiciju uvelike pomažu pojmovi tehnosfere i *cloud-capitala*. Rad razotkriva kako je europski *establishment*, *Troika* sastavljena od Europske komisije, ECB-a i MMF-a, promijenio sustav kapitalizma i manipulirao tržištem za vrijeme svjetske krize 2008. godine. Glavna rasprava u radu, ujedno i hipoteza, glasi je li kapitalizam ostao u svojim poznatim okvirima. Je li evoluirao u nešto što se više ne može nazivati kapitalizmom te je li moguć povratak na ono većini poznato. Rad promatra nove sustave ekonomije i promjenu strukture, gdje tehnofeudalisti monopoliraju tržištem – tehnofeudalisti kao što su Mark Zuckerberg i Jeff Bezos. Rad će pokušati odgovoriti na pitanje koji su njihovi načini kontroliranja tržišta, preko čega će se pokušati dobiti i odgovor na pitanje kapitalizma 21. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI

Janis Varufakis, Troika, kapitalizam, tehnosfera, tehnofeudalizam

Janis Varufakis bivši je ministar financija Grčke, u periodu bolnog razdoblja za grčku ekonomiju, razdoblja potpisivanja grčkog trećeg *bailout* ugovora i dobivanja kredita od Europske centralne banke. Profesor je ekonomije na Atenskom sveučilištu. Posljednjih nekoliko godina zaokupljen je političkim aktivizmom, usmjerenim na globalne promjene, preko europski orijentirane stranke DiEM25, odnosno grčki MeRA25, odakle je stranka i potekla. Iza sebe Varufakis ostavlja nekoliko *bestsellera*, u kojima ljudima približava koncepte kapitalizma, sumira borbu protiv *Troike*, odnosno europskog *establishmenta* koji se sastoji od ECB-a, Europske komisije i MMF-a, a koji su Grčku odveli u dužničko ropstvo sve do 2060. godine. S obzirom na aktivnost posljednjih nekoliko godina, Janis Varufakis voli podijeliti s javnosti da radi na knjizi pod naslovom *Tehnofeudalizam*. Teza ovog rada je da čovječanstvo više ne funkcionira u sferi kapitalizma, već u tehnofeudalizmu, raščlanjenom konceptu bivšeg grčkog ministra financija.

Pritom će se nastojati prikazati evolucija kapitalizma kojom je izašao iz samih okvira kapitalizma, pa će se za takav evoluirani kapitalizam koristiti pojam tehnofeudalizam kao novi koncept u velikoj mjeri nezavisan od kapitalizma, iako je iz njega stvoren. U radu će biti objašnjeni neophodni pojmovi koji su doveli do stvaranja ekonomije, ekonomija kao preduvjet kapitalizma, kapitalizam kakav je javnosti poznat, što su to viškovi, razlika između pojmova *market society* i *society of markets* i pojam tehnosfere, koncepta hrvatskog filozofa Žarka Paića, u kojem objašnjava nemogućnost bijega i sveprisutnost digitalnog, područja metasfere i konstantnu ljudsku aktivnost unutar nje. Potom je nužno i prikazati feudalizam u tradicionalnom smislu, kako bi ga se moglo primijeniti na 21. stoljeće, sadašnjicu u kojoj operiramo. Takvo seciranje trebalo bi dovesti do Varufakisova koncepta tehnofeudalizma, kojeg je i sam u svojim nastupima i kolumnističkim člancima precizno razvio i prikazao javnosti. Ono što Varufakis prikazuje jest stanje svjetske ekonomije nakon 2008. godine i svjetske financijske krize. U zaključku će biti dostupan i kratki osvrt autora rada te njegova pozicija, kako bi se došlo do odgovora potvrđuje li se teza ili negira, odnosno može li se reći da se čovječanstvo još uvijek nalazi pretežito u sferi kapitalizma, ili je pak riječ o evoluiranom kapitalizmu, tehnofeudalizmu.

Janis Varufakis za razumijevanje ekonomije u svojoj prvoj knjizi, svojevrsnom ekonomskom priručniku, razrađuje kako su se počeci ekonomije u modernijem smislu razvijali. Prikazuje instance koje su dovele do upotrebe, a potom i vladavine novca. Prvo definira višak, kao onu dodatnu stvar koja dozvoljava akumulaciju i gomilanje za buduću upotrebu. Za primjer se može uzeti pšenica koja se sakupljala za „crne dane“ koji mogu biti uvjetovani bilo kakvim prirodnim nepogodama¹. Bez viška nije moguće iznijeti ni najopćenitiju definiciju ekonomije. Višak, koji pritom generira i dug, postaje pokretač ekonomije. Takav razvoj za sobom, naravno, generira nove pojmove, definicije i važne instance. U tom procesu moglo se naslutiti stvaranje državnih gospodarstava.

„Dug, novac, vjera i država idu zajedno. Bez duga nema jednostavnog načina za upravljanje poljoprivrednim viškom. Kako se dug pojavljivao, novac je cvjetao. Ali da bi novac imao vrijednost, institucija, država, morala ga je učiniti pouzdanim. Kada govorimo o gospodarstvu, to je ono o čemu govorimo: kompleksni odnosi koji nastaju u društvu s viškom.“²

Bez poljoprivrednih viškova, dakle, nije bilo moguće pokrenuti nacionalnu ekonomiju. U kontekstu raščlanjivanja potonjih pojmova i definicija, Varufakis smatra da se nastanak birokratske države, odnosno poretka odvija

1 Varufakis, 2017: 12

2 Varufakis, 2017: 13

paralelno s pojavom nacionalne vojske koja je bila baza za očuvanje nacionalnog gospodarstva (potrebno je spomenuti da se na viškove gleda isključivo kao poljoprivredne viškove, jedine viškove poznate prije stvaranja modernog pojma države). Za njega je višak taj koji organizira. Od velike je važnosti da, uz birokraciju i vojsku, dolazi i potreba za tehnologijom, prvenstveno plugom, bez kojeg bi poljoprivredni viškovi propadali. Ekonomija se tako razvijala pretežito na području Euroazije, zbog pogodnijih uvjeta nego što je slučaj u Africi. Dok su se na području Euroazije ljudi kretali, krali poljoprivredne viškove i preuzimali sebi strane tehnologije, ljudi na području Afrike bili su primorani ostati statični³.

Varufakis također prikazuje proces razvijanja tržišta kroz povijest. Proizvodnja prvenstveno proizlazi iz domaćinstva, a zajedno su instance koje uzdižu pojam ekonomija. Ekonomija se sastoji od riječi *oikos* (domaćinstvo) i riječi *nomoi* (pravo, vladavina). Etimologija riječi ekonomija upućuje na to da je u prisutnosti uspješno rukovođenje domaćinstvom, odnosno kućanstvom. Varufakis upozorava da su se dobra proizvodila van tržišta, misleći na proizvodnju u domaćinstvima. Rad se raspoređivao unutar domaćinstva i opisani proces nije imao komercijalnu funkciju. Na takvu raspodjelu rada i razmjene Varufakis gleda kao na svojevrsno darivanje. Za ekonomiju unutar domaćinstva smatra da postoje čvrste i pozitivne vrijednosti, time i dobri temelji. Čvrsti odnosi, dubina odnosa, razmjena i proizvodnja s određenim ciljem i svrhom produbljivanja odnosa, reflektiranje dugotrajnosti, uključenost osjećaja. S druge strane postoji tržišna razmjena (*market exchange*) koja prolongira vrijednosti suprotne domaćinstvu, impersonalnost, hladne odnose i, u moderno vrijeme, tržište koje se sastoji od klika jedne tipke na Amazonu⁴. Takav proces nužno uključuje i novac. Generički, novac sve više dobiva na vrijednosti, što će biti prikazano u sljedećem paragrafu.

„U tom je procesu riječ ‘ekonomija’ postala pogrešna. U društvu u kojem odrastate ne postoji korelacija s izvornim značenjem oikonomije. Većina onoga što proizvodimo i konzumiramo nastaje izvan oikosa, kućanstva.“⁵

Novac se pojavljuje mnogo prije Amazona, pojavom prvih vrsta tržišta i razmjene van domaćinstva. Međutim, novac kakav je postojao već u početnim fazama razvijanja tržišta, nema značenje koje ima danas. Ono što autor naglašava jest utjecaj novca onda, spram utjecaja novca današnjice. Novac je zasigurno bio taj koji je pomagao i omogućavao pojedincu dostizanje ciljeva, međutim, novac nije bio vrijednost samom sebi, nije bio sam sebi svrha do mjere u kojoj

3 Varufakis, 2017: 15

4 Varufakis, 2017: 19

5 Varufakis, 2017: 20

je to slučaj danas. U 21. stoljeću teško da se bilo što materijalno ne može prodati za određenu sumu novca, smatra Varufakis. Nastavlja, u spomenuto materijalno može se uključiti bilo što, na što god pojedinac prvo pomisli, bilo da je riječ o pokretnini ili nekretnini. Takva situacija upućuje na to da razmjenska vrijednost ima primat nad bilo kakvom iskustvenom ili uporabnom vrijednosti. Za primjer se lako može uzeti srednjovjekovna feudalistička struktura, gdje vlasnik posjeda ni pod koju cijenu ne prodaje svoj dvorac i svoju zemlju.⁶ Primjer prikazuje očitu razliku iskustvene vrijednosti onda i sada. U opisanoj genezi novca dolazi i do promjene, evolucije tržišta koja je taj isti novac uzdignula i podignula mu samovrijednost. Profesor ekonomije iz Atene prikazuje prijelaz čovječanstva iz društva s tržištima, u društva tržišta. Primjer takvih društava s tržištima može se pronaći kod grčkih gradova-država ili u trgovini diljem Euroazije u početnim fazama razvijanja tržišta. U takvoj evoluciji, u društvu tržišta, novac postaje samo svrhovit, novac vlada, sve što vidimo dio je tržišta i može biti na prodaju.

Kapitalizam cvjeta u svoju poznatu formu za vrijeme posljednje industrijske revolucije i pojavom ideologije neoliberalizma, koju proklamira nominalna ljevica, kao protuteža komunizmu i socijalističkom planskom tipu proizvodnje te zastupa slobodu (pretežito slobodu trgovine i samoostvarivanja). U povijesnoj fazi kapitalizma vrijednost novca kulminira i postiže nikad viđene razmjere. Za potrebu ovog rada koristit će se prosta definicija kapitalizma koju je iznio Varufakis u svom razgovoru s ljubljanskim filozofom Slavojem Žižekom. Varufakis često metodično izbjegava pojmove kapitalizam i kapital. Kao alternativni izraz za kapitalizam koristi se izrazom društvo tržišta (*market society*), a umjesto pojma kapital koristi se riječima kao što su mašinerija ili proizvedena sredstva proizvodnje. To njegove čitatelje upravo ostavlja na prostoj definiciji kapitalizma. „Radnička klasa koja biva eksploatirana za vrijeme radnog vremena, potom ide kućama i ima vrijeme za sebe.“⁷ Varufakisovo poimanje kapitalizma uvelike se preklapa s onim Adorna i Hokheimera iz „Dijalektike prosvjetiteljstva“, čime, uz razne elemente kritike kapitalizma, Varufakis dijelom ostaje na liniji neomarksizma kao suvremenik. Kada kaže „vrijeme za sebe“, misli na vrijeme u kojem se ne proizvodi, u kojem se kapital ne akumulira, vrijeme dokolice. Takva definicija koje se Janis Varufakis pridržava uvelike odgovara „kapitalističkoj formuli“ 8+8+8.

Najveća svjetska ekonomska kriza koja kulminira 2008. godine postaje i prekretnica u evoluciji kapitalizma. Protivnik Janisa Varufakisa, europski *establishment*, odnosno *Troika*, preuzima monopol na tržištu i kreće u proces spašavanja eura, monetarne unije i eurozone davanjem suvislih kredita manjim država-

6 Varufakis, 2017: 25

7 Varufakis, 2021

ma članicama, kredita suvislih baš za spomenute manje članice, kako bi iz krize izvukla veće članice o kojima ECB itekako ovisi te održala strukturu eurozone. Varufakis je na čelu ministarstva financija bio u vremenu grčkog potpisivanja trećeg *bailouta*⁸ koji je Grčku uveo u dužničko ropstvo sve do 2060. godine. Tako će nacionalne vlade unutar monetarne unije pratiti napredak Grčke sve do isteka potpisanog ugovora⁹. Treba spomenuti da *bailout* nije potpisao Varufakis, već je on potpisan nakon njegove ostavke na koju je, kako kaže, bio primoran zbog nemogućnosti reagiranja protiv *establishmenta*, zbog već sklopljenog dogovora o potpisivanju između *Troike* i nacionalne vlade te zato jer ga tadašnji premijer Alexis Tsipras nije podupirao u njegovim naumima. Potpisivanje *bailouta* dovelo je do nemogućnosti vođenja kontrolirane fiskalne politike u zemlji, na što je tadašnji ministar financija Varufakis upozoravao od početka. Iz toga se može iščitati kako ECB i MMF čvrsto drže monopol nad financijama eurozone, čime su prekršeni temelji klasičnog neoliberalnog projekta. Nakon 2008. godine, suđeci po Varufakis, tržišni monopol nije nikada prestao.

U razdoblju od 2008. godine pa sve do danas kapitalizam se preoblikovao zbog implementiranja javnih politika nacionalnih banaka, odnosno ECB-a, uključujući i SAD, uvedenih oštih štednji većini država, naročito onim državama koje su smatrane financijski izrazito neodgovornima i koje su predstavljale ugrozu za monetarnu uniju (primjer u *mainstreamu* PIGS¹⁰). U javne politike spada i „državni socijalizam za bankare“, pri čemu se misli na direktan utjecaj nacionalnih banaka na tržište¹¹. Varufakis izvodi posljedice takvog ponašanja te smatra kako je novac Zapada time postao otrovan jer se prvi put u kapitalizmu gubi univerzalna nominalna kamatna stopa koja je „prirodnim“ putem kontrolirala ponudu i potražnju te tako sprječavala propast banaka. Zbog nepostojanja jedinstvene nominalne kamatne stope središnje banke za vrijeme inflacija u jednom smjeru povećavaju kamatne stope, dok ih u drugom smjeru saniraju¹². Dolazi do univerzalne nestabilnosti cijena i nestabilnosti financijskog sektora. Kapitalistički sustav kakav je bio poznat prije najveće svjetske krize, evoluirao u nešto novo i nepoznato.

8 Grčka je sudjelovala u tri *bailouta*. Prvi je potpisan 2010. godine putem kojeg je Grčka dobila €110 milijardi, a zauzvrat obećala visoke mjere štednje. Drugi *bailout* potpisan je 2012. bez održavanja referenduma, unatoč obećanju premijera Papandreoua grčkoj javnosti. Tadašnji EU-MMF *bailout* iznosio je €130 milijardi i *haircut* duga grčkim dioničarima od 53,5%. Zauzvrat se zahtijevala totalna rekonstrukcija duga grčke i privatnih kreditora. Treći i posljednji *bailout* u vrijednosti od €86 milijardi potpisan je 2015. godine. Europa je zauzvrat tražila restrukturiranje grčkih fiskalnih i unutarnjih politika.

9 Khan, 2018.

10 Zemljama PIGS-a nazivaju se Portugal, Italija, Grčka i Španjolska.

11 Varufakis, 2023

12 Varufakis, 2023

Janis Varufakis u jednoj od svojih kolumni napominje specifičan moment Britanskog nacionalnog tržišta iz 2020. godine u kojem se nalazi dokaz neodgovornosti središnjih banaka i evolucije kapitala. Po informacijama, 2020. godine BDP Velike Britanije u razdoblju od godinu dana pao je za 20%, što je, kaže Varufakis, dotad nikad viđeno u povijesti. Napominje i da je apsurdnije kako, u razmaku od 16 minuta od dobivanja te informacije, nacionalni BDP postiže rast od 2%. Unutar stabilne kapitalističke strukture takvi padovi i skokovi nisu mogući.

„Kapitalizam je nakon velike krize 2008. nastojao opstajati pomoću injekcija novca centralnih banaka. Banke su novac upumpavale u *stock exchange*.“¹³

Nacionalnim novcem raspolagali su dioničari, tako da kada se dogodi inflacija i novac nestane, nacionalne banke printaju milijarde koje ponovno ulažu u *stock exchange*, koji tako kontrolira BDP. Profesor ekonomije iz Atene prikazuje logiku specifičnog trenutka.

„Onda kada je nacionalni BDP Britanije pao za 20%, Britanska središnja banka isprintala je milijarde funti koje je uložila u *stock exchange* i nacionalni BDP u tom je trenutku porastao za 2%.“¹⁴

Bankarski sustav, smatra autor, od samog početka nije bio sposoban ispoštovati pravila tržišta koji unutar svojih okvira funkcionira. Nakon 2008. godine pojavila se alternativa.

„Problem je u tome što do sada nismo imali alternativu: banke su bile jedino sredstvo za usmjeravanje novca ljudima, preko njihovih dostavljača, podružnica, bankomata itd. Taj nedostatak alternativa pretvorio je društvo u taoca mreže privatnih banaka koja je monopolizirala funkcije platnog sustava, pohranu štednje i izvor kredita. Međutim, danas nam je tehnologija omogućila sjajnu alternativu.“¹⁵

Napad na kapitalizam i neoklasični liberalizam dolazi iz dvaju smjerala. Osim spomenutog koji dolazi od središnjih banaka, napad dolazi i iz smjerala *tehnosfere*, metasfere koja je metastazirala u realnost ljudskog postojanja 21. stoljeća. Koncept tehnosfere pripada hrvatskom filozofu Žarku Paiću, a može se zaključiti kako je taj koncept u vrlo kratkom roku postao univerzalno prihvaćen. Radi se o monopolu nad ljudskom esencijom, a monopol je u rukama tehnolo-

13 Varufakis, 2021

14 Varufakis, 2021

15 Varufakis, 2023

gije, odnosno digitalnih platformi. U slučaju tehnosfere, monopol nije isključivo u svrhu kapitala.

„Totalitarnost demokratskog svijeta i dalje se provodi putem (totalne) kontrole nad pučanstvom koju tajna policija vrši pomoću digitalne tehnologije kao '[najmoćnijeg sredstva nadzora ikad stvorenoga u povijesti]' (Paić, 2015: 356).’ Ali represija digitalnog svijeta poprima nove razmjere.“¹⁶

Paić bi nadodao kako se radi o životu ovisnom, kako o tehnologiji, tako i o logici tehničnosti, čime se gubi ono temeljno ljudsko, kontingencija. Takav život ovisan je o algoritmima i egzaktnosti u svojoj svakodnevnoj formi. „Kada život u svojoj posljednjoj mogućnosti produhovljenja postaje autopoietički sustav koji u tehnologiziranju bitka gubi značajke jednodatnosti i neizvjesnosti, a umjesto toga biva singularnošću i proračunljivošću, znanje „o kibernetičkoj razlici čovjeka i svijeta iziskuje radikalnu transformaciju“.¹⁷ Takvom logikom služi se i tehnofeudalizam, međutim, za razliku od tehnosfere, tom logikom služi se u svrhu puke akumulacije kapitala.

Tehnofeudalizam i kapitalizam ne mogu koegzistirati. Nakon objašnjenja metasfere koja ima monopol nad esencijom ljudi, čime krši temelje kapitalizma u teoriji neoklasičnog liberalizma koji ne trpi monopol, bitno je ukazati i na tradicionalni pojam feudalizma kako bi se dobila kompletnija slika te prikazati kako feudalizam egzistira u tehnosferi. Varufakis objašnjava tradicionalni feudalizam, za koji kaže da je funkcionirao na bazi eksproprijacije radnika na zemlji. Vlasnik cjelokupnog posjeda dolazio bi, Varufakis daje primjer, jednom mjesечно na svoj posjed, kako bi uzeo pola plodova zemlje u zamjenu za korištenje te zemlje. Ne radi se o profitu u svom klasičnom poimanju, radi se o renti¹⁸. Feudalci u tehnosferi ovladavaju pojedincima, tjeraju da se troši, odnosno stvara bez konsenzusa te konstantno reproduciraju nove algoritme, pritom pokrećući nove potrošnje i nova stvaranja.

Tko su za Varufakisa feudalci u tehnosferi i na koji način operiraju? Janis Varufakis smatra da se onog trenutka, kada se uđe na digitalnu platformu kao što su Facebook i Amazon, izlazi iz sfere kapitalizma. Dakle, Varufakisova je teza da tehnofeudalizam nije dio kapitalizma, iako su dodirne točke tehnofeudalizma i kapitalizma očigledne. Ne radi se o transcendenciji kapitalizma već o nužnom izlasku iz sfere kapitalizma. Objasnio je to u razgovoru sa Žižekom. Kada se želi napraviti *advertisement* na Facebooku, korisnik će upisati broj kartice kako bi se

16 Stanić, 2022: 44

17 Paić, 2022: 315

18 Varufakis, 2021

odvijala promocija na toj digitalnoj platformi, platit će za to određeni iznos, a cjelokupni iznos ide jednom čovjeku, Marku Zuckerbergu.

„To bi bio ekvivalent tome da zamisliš kako izlaziš u centar Ljubljane, podigneš glavu i shvatiš da sve ove zgrade koje vidiš pripadaju jednom čovjeku.“¹⁹

Mark Zuckerberg u tom procesu odlučuje koga će cenzurirati, a koga ne, drugim riječima on je taj koji bira tko može sudjelovati u razmjenama na Facebooku, samovoljno postavlja cijene i odlučuje tko uopće može platiti da bi sudjelovao. Zuckerberg čak preko algoritma kontrolira i što se može vidjeti, a što ne. Na taj način ima apsolutnu kontrolu. Varufakis također jasno razlikuje tržište od digitalnih platformi pa se u prethodno opisanom procesu ne radi o kontroli tržišta.

„Ono je zamjena za tržište, ali više funkcionira kao mašina, [kao] stroj za modifikaciju ponašanja koji je zamjena za tržište.“²⁰

Može se reći da se ne radi o kontroli tržišta već o nečem mnogo gorem. Radi se o kontroli ljudskog ponašanja u svrhu akumulacija kapitala, koji pritom djeluje kao feudalna renta.

S obzirom na to da je svijet 21. stoljeća većinskim dijelom dio tehnosfere, direktnim korištenjem digitalnih platformi i sudjelovanjem u njima,

„izvlačenje vrijednosti [se] sve više preusmjerilo s tržišta i na digitalne platforme, poput Facebooka i Amazona, koje više ne djeluju kao oligopolske tvrtke, već kao privatni *fiefdomi* ili imanja.“²¹

Dolazi do nove vrste kapitala, koju Janis Varufakis naziva *cloud capital*, zato što se pojavljuje unutar interneta, unutar oblaka. U tom procesu kapitalizam postaje *cloud* kapitalizam, u kojem svaki korisnik reproducira kapital ne primajući nadnicu za to. Ta vrsta kapitala reproducira se i nedirektnom kupovinom i plaćanjem. Za primjer je moguće uzeti Google karte koje prate kretanje korisnika, dok korisnik i ne sudjeluje aktivno na digitalnoj platformi. Na taj način Google direktno krade korisnikov kapital preko kojeg egzistira i nastavlja operirati.

„Po prvi puta u povijesti gotovo svi besplatno proizvode kapitalne zalihe velikih korporacija. To je ono što znači učitivati stvari na Facebook ili se kretati uokolo za vrijeme povezanosti s Google kartama.“²²

19 Varufakis, 2021

20 Varufakis, 2023

21 Varufakis, 2021

22 Varufakis, 2021

Digitalne platforme opstaju po principu rente, što je spomenuto u jednom od prethodnih paragrafa. Logika glasi, ako korisnik kroz dan neprestano radi i reproducira, za svoj rad ne prima nadnicu i nema (u većini slučajeva) pravo izbora, nestaje sloboda kao temeljna odlika liberalizma te korisnik ulazi u ropstvo. Takva logika zasigurno je bliža feudalizmu nego kapitalizmu.

„Kapitalizam se sastoji od dvije stvari: tržišta i profita. Ne rente, nego profita. Jeff Bezos ne dobiva profit, on dobiva rentu koju su feudalci u srednjem vijeku imali od podanika. To je algoritmička varijanta zemlje.“²³

Također, kapitalistički sistem funkcionirao je stvaranjem profita i viškova od strane radnika na organiziranim radnim mjestima. Sada milijarde ljudi stvara kapital za digitalne platforme i „izvlačenje vrijednosti odvija se izvan tradicionalnog radnog mjesta.“²⁴ Spomenutim procesima prekršeni su temelji kapitalizma kakav je do sada bio poznat, što je, sudeći po razvoju i dugoj transcencijaciji kapitalizma, bio i cilj „feudalcima“.

Kapitalizam je za Varufakisa nepovratno narušen. Iz rada se može zaključiti kako je kapitalizam, uključujući sve svoje instance, dinamičan proces. Evoluirao je kroz povijest, mijenjao funkcioniranje tržišta koji su utjecali na društva, i obrnuto. Cijelo 21. stoljeće, a naročito post 2008. doba može se gledati kao prekretnica čovječanstva u kojoj osobe ostaju zarobljene u realnosti metasfere. S obzirom na tako izrazitu promjenu, kapitalizam je također nesumnjivo morao prerasti u nešto novo. Opisanim procesima Janisa Varufakisa teza kako je kapitalizam evoluirao u tehnofeudalizam potvrđena je. Ako se metasfera ukorijenila u pore čovječanstva, logičan je slijed da i kapitalizam jednako tako operira unutar iste metasfere koja je dobila naziv tehnosfera. U tom slučaju kapitalizam ne bi trebao više biti nazivan kapitalizmom, s obzirom na mjesto i način operiranja. Post 2008. opasno je razdoblje za bilo koga tko nije bankar ili tehnofeudalac, a mišljenje je da kada bi se digitalne platforme i reducirale, razmišljajući da opasnosti treba reducirati za univerzalni boljitak, ne bi postojala mogućnost povratka u kapitalizam do sada poznat.

LITERATURA

Al Jazeera English (2023). *Yanis Varoufakis on why we should 'let the banks burn'* | *UpFront* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=lbji8utP6dU>. Pristupljeno 3. 5. 2023.

²³ Varufakis, 2023

²⁴ Varufakis, 2023

- Khan, M. (2018). EU celebrates Greek exit from third bailout programme. *Financial Times*: 20.8.
- Paić, Ž. (2020). Sveučilište i tehnosfera: Kraj humanistike i mogućnosti obrata?. *Anafora*, VII (2), 313-338. <https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v7i2.2>.
- Stanić, D. (2022). *Kritika tehnologije u suvremenoj političkoj misli: političke i etičke implikacije tehnološke ekspanzije*. Neobjavljen rad.
- Stevenson, C. (2023). Cloud capital, degrowth, and strategy for the polycrisis: a conversation with Yanis Varoufakis. <https://degrowth.info/en/blog/cloud-capital-degrowth-and-strategy-for-the-polycrisis-a-conversation-with-yanis-varoufakis>. Pristupljeno 3. 5. 2023.
- Varoufakis, J. (2017). *Talking to my daughter about the economy: A brief history of capitalism*. Random House.
- Varoufakis, J. (2021). *Technofeudalism: Explaining to Slavoj Žižek why I think capitalism has evolved into something worse*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Ghx0sq_gXK4. Pristupljeno 29. 4. 2023.
- Varoufakis, J. (2021). Techno-Feudalism Is Taking Over. *Project Syndicate*: 28. 7.
- Varoufakis, J. (2023). Let the Banks Burn. *Project Syndicate*: 24. 3.
- Varoufakis, J. (2023). Time to Blow Up the Banking System. *Thoughts for the post-2008 world*: 9. 4.